

วิเคราะห์การเจริญวิปัสสนาภาวนาในอุปนิสสูตร

The Analytical Study of Vipassana Meditation in Upanissa Sutta

¹พระสมศักดิ์ แสงสว่าง และ ²วิโรจน์ คุ่มครอง
¹Phra somsak saengswang and ²Viroj Koomkrong

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Palisuksa Buddhagosa Campus, Thailand.
E-mail: ¹saengswangsmsakid4@gmail.com, ²koom-krong9@hotmail.com

Received June 1, 2023; Revised September 4, 2023; Accepted October 16, 2023

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) ศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมสำคัญในอุปนิสสูตร 2) ศึกษาวิเคราะห์การเจริญวิปัสสนาภาวนาในอุปนิสสูตร การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตด้านการศึกษาเนื้อหาหลักธรรมสำคัญในอุปนิสสูตร การศึกษาวิเคราะห์การเจริญวิปัสสนาภาวนาในอุปนิสสูตร ซึ่งผู้วิจัยมีความประสงค์จะศึกษาค้นคว้าในรายละเอียดต่างๆ ที่มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ปรับปรุง แก้ไข สรุปผลการวิจัยในลักษณะพรรณนา ผลการวิจัย พบว่า หลักธรรมที่สำคัญ ได้แก่ (1) ชั้น 5 (2) ปฏิจจนุปบาท 12

1) อุปนิสสูตร เป็นพระสูตรที่ว่าด้วยธรรมที่อาศัยกัน เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป คือ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้จึงมี และปฏิบัติภาครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์

2) การเจริญวิปัสสนาภาวนาในอุปนิสสูตร โดยมีชั้น 5 และปฏิจจนุปบาท 12 เป็นอารมณ์เป็นภูมิของวิปัสสนา เพราะเหตุที่ในธรรมทั้งหลายเป็นภูมิแห่งปัญญา เป็นการกำหนดรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงในสภาวะธรรม ความเป็นจริงของสรรพสิ่งทั้งหลาย ว่าสิ่งใดไม่เที่ยงเกิดขึ้นแล้วดับไป สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน ความเกิดแห่งทุกข์ ความดับแห่งทุกข์เป็นอย่างนี้ สิ่งนั้นไม่ควรจะถือว่าของเราด้วยตัณหา ไม่ควรจะถือว่าเราด้วยมานะ ไม่ควรจะถือว่าเราด้วยทิฐิ เพราะว่าเราตัวตนไม่มีจริง ปัญญาที่รู้เห็นแจ้งชัดอย่างนี้ ย่อมไม่เพลิดเพลน ย่อมไม่กำหนดยึดมั่นในธรรมที่เป็นทุกข์ แล้วปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งหลาย ดับทุกข์ให้สิ้นไป อริยมงคล 8 เป็นปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์

คำสำคัญ: การเจริญวิปัสสนาภาวนา; อุปนิสสูตร; คัมภีร์พระพุทธศาสนา

Abstract

This article aimed 1) to study the content and important principles in the Upanissa Sutta; 2) to study and analyze the practice of vipassana meditation in the Upanissa Sutta. In this research, the researcher determined the scope of the study of the content of important principles in the Upanissa Sutta. An analytical study of the practice of vipassana meditation in the Upanissa Sutta. The researcher wishes to study and research in various details. that appear in the Tripitaka, Commentary and Dhika,

revised, revised, summarized research results in a descriptive manner. The results of the research found that the important Dhamma principles include (1) the 5 Khandhas (2) the 12 Paticcasamuppadas.

1) Upanissa Sutta is a sutta that deals with interdependent dharmas. Because of this, when this exists, this exists; because this arises. So this happened. Because this thing is gone. This then ceases, that is, the arising of this whole mass of suffering arises. and the path leading to the cessation of suffering

2) Practicing Vipassana meditation in the Upanissa Sutta , with the 5 aggregates and the 12 Paticcasamuppada as the foundations of Vipassana meditation. Because in all dhamma is the realm of wisdom. It is the determination of the knowledge of the Dhamma according to reality. Wisdom that knows and sees the truth in the Dhamma situation. The reality of all things that whatever is impermanent arises and then disappears That thing is suffering. What is suffering? That thing is Anatta, not self, not ta. birth of suffering the cessation of suffering is like this. That should not be considered ours by lust. You shouldn't consider us too. We should not be considered with our views. Because we are not real. Wisdom that knows this clearly Would not enjoy He does not desire and rejoice in the Dhamma that is suffering. Then practice for liberation from all defilements. End suffering. There are 8 noble elements that lead to the cessation of suffering.

Keywords: Vipassana Meditation; Upanissa Sutta; Buddhist Text

บทนำ

คำสอนของพระพุทธเจ้ามีมากมายถึง 84,000 พระธรรมชั้น บรรจุอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก จำนวน 45 เล่ม เพราะเหตุที่พระพุทธศาสนามีคำสอนมากมายเช่นนี้ เพราะพระบรมศาสดาได้ทรงประกาศคำสั่งสอนยาวนานถึง 45 ปี พระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ล้วนบริบูรณ์ด้วย สวากขาตาคุณ “คุณคือความเป็นสิ่งที่ทรงแสดงไว้โดยถูกต้องดีแล้ว” สันติภูมิคุณ “เป็นธรรมที่ประจักษ์ได้ด้วยตัวของผู้นับถือเอง” อกาลิกคุณ “เป็นธรรมที่ผลัดผลทันทีทันใด” เอหิพัสสิกคุณ “เป็นธรรมที่ควรแก่การเรียกให้ผู้อื่นมาดุษฎีปฏิบัติ” เป็นต้น ซึ่งพระธรรมคุณดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งที่นักปฏิบัติจะต้องเห็นแจ้งด้วยญาณของตนเอง แนวการปฏิบัติวิปัสสนาทั้งหลายที่ทำให้เห็นแจ้งในสัจธรรมกล่าวคือนามรูปและสามัญญลักษณะ 3 คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือ ในอริยสัจสี่นั้น เป็นแนวทางตามพุทธประสงค์ เป็นคำสอนของพระบรมศาสดา ผู้ใดก็ตาม หากคัดค้านแนวการปฏิบัติวิปัสสนาดังกล่าว ย่อมถือว่า ผู้นั้นได้คัดค้านพุทธพจน์ และถือว่าเป็นผู้ทำลายศัทธาอันทะของผู้อื่น และเท่ากับว่าเป็นผู้ทำให้นักปฏิบัติผู้อื่นผิดหวังในการที่จะได้บรรลุมรรคผลนิพพาน หรือแม้แต่วิปัสสนาญาณ อาจกล่าวได้ว่า ในปัจจุบันนี้ หากใครได้รับคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างถูกต้อง คือ ผู้ที่โชคดีและมีโอกาสสูงที่จะบรรลุธรรมอันทรงคุณค่า กล่าวคือ มรรคผลนิพพาน”

การเจริญวิปัสสนานั้นต้องตั้งสติเอาไว้ที่ฐาน คือ ชั้น 5 โดยวิธีการกำหนดพิจารณารูปชั้นนี้เป็นต้น โดยลำดับเห็นว่ามี การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อุปาทานชั้น 5 อยู่ว่า รูปเป็นอย่างไร เวทนา สัญญา สฬขาร วิญญานเป็นอย่างไร ความเกิดแห่งวิญญานเป็นอย่างไร และปฏิจจสมุปบาทสภาวะที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องกัน การพิจารณาเพื่อให้รู้แจ้งในสภาวะธรรม คือต้องพิจารณาเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งในพระไตรลักษณ์อันได้แก่ ลักษณะ 3 ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นลักษณะของสังขตธรรมทั้งสิ้น แต่ละลักษณะจะมีความเกี่ยวข้องกัน เมื่อรู้ลักษณะใด ลักษณะหนึ่ง ก็จะสามารถที่จะเชื่อมโยงสวไปยังลักษณะอื่นได้อีก ด้วยเหตุนี้จึงต้องทำการค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้องมา

ทำการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงปัญหาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อละอวิชชาสังโยชน์ ” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

บทความนี้นำเสนอการศึกษาวิเคราะห์การเจริญวิปัสสนาภาวนาในอุปนิสสูตร เป็นการเสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่ที่จะเป็นข้อมูลในเชิงวิชาการ เกื้อกูลและเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการเจริญวิปัสสนาภาวนา อันจะเป็นประโยชน์ต่อความก้าวหน้าในการเจริญวิปัสสนาภาวนาของพุทธศาสนิกชน ผู้สนใจในการปฏิบัติธรรมและเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงและสามารถบรรลุความเป็นพระอริยบุคคลเบื้องสูงได้ต่อไปพร้อมทั้งนำคำสอนของพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ได้อย่างเหมาะสมต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมสำคัญในอุปนิสสูตร
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์การเจริญวิปัสสนาภาวนาในอุปนิสสูตร

การทบทวนวรรณกรรม

ในการศึกษาฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเอกสารออกเป็นสองส่วนคือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก และเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา และปกรณ์วิเสส วิสุทธิมรรค หนังสือ ตำรา บทความ เอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ในส่วนของงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นปัจจุบัน ผู้วิจัยได้ทบทวนรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องมีรายละเอียดดังนี้

การเจริญวิปัสสนาภาวนาในอุปนิสสูตร หมายถึง ธรรมที่เป็นผู้อุปการะโดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก ชื่อว่า อุปนิสสยปัจจัย (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, 2549) เป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า คือปัจจัยธรรมอันเป็นที่อาศัยแก่ปัจจุบันธรรมนั้น มีกำลังอย่างแรงกล้า ไม่ใช่ออย่างธรรมดา อุปมาเหมือนน้ำฝน ย่อมเป็นที่อาศัยอย่างสำคัญของมนุษย์และสัตว์ ตลอดพืชพันธุ์ต่าง ๆ ฉนใด อุปนิสสยปัจจัย นี้ก็เช่นเดียวกัน คือปัจจัยธรรมของอุปนิสสยปัจจัยนี้เปรียบเหมือนน้ำฝน และปัจจุบันธรรมเปรียบเหมือนสัตว์ทั้งหลายและพืชพันธุ์ต่าง ๆ ฉะนั้น ด้วยธรรมที่อาศัยกัน ความอิงอาศัยของธรรมทั้งหลาย ทั้งสายเกิดทุกข์ และสายดับทุกข์ ซึ่งพระผู้มีพระภาค ได้ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เราเมื่อรู้เห็น จึงกล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย “เมื่อธรรมเป็นที่สิ้นไป” มีอยู่ ขยญาณ ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป แม้ใด ย่อมมี เรากล่าวว่าขยญาณแม้นั้นมีที่อาศัย ทรงแสดงถึงธรรมทั้งหลายว่ามีเหตุปัจจัยอาศัยกันเกิดขึ้น มีเหตุปัจจัยอาศัยกันดับลง (สิ้นไป) ตามเหตุปัจจัยนั้น ปัญญาที่เห็นสภาวะธรรมรูปสภาวะธรรมนาม หรือรูปนามในปัจจุบัน ขณะที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติตามความเป็นจริงว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อตัวตน ไม่สามารถบังคับบัญชาได้นั้นก็คือไตรลักษณ์ การฝึกอบรมจิตให้เกิดความรู้แจ้ง เกิดปัญญา หรือวิธีการทำให้เกิดการเห็นแจ้ง (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, 2558) ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจนถึงที่สุดแล้ว ผลที่ได้คือ การบรรลุธรรมสามารถขจัดกิเลสจนหมดสิ้นไป คือความหลุดพ้นอย่างเด็ดขาดทำลายอาสวกิเลสด้วยญาณหรือวิชาขั้นสุดท้าย

อุปนิสสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์และฉุภิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) อุปนิสสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตถาคตประกอบด้วยทสพลญาณ และจตุเวสารีขยญาณ จึงยืนยันทฐานะที่องอาจ บันลือสีนาทในบริษัททั้งหลาย ประกาศพรหมจักรให้เป็นไป ธรรมที่เรา กล่าวไว้ดีแล้ว เป็นธรรมที่เข้าใจง่าย เปิดเผยประกาศไว้ดีแล้ว บุคคลผู้เกียจตร้านเกลื่อนกล่นไปด้วยบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นทุกข์ และทำประโยชน์ของตนที่ยิ่งใหญ่ให้เสื่อมเสียไป ส่วนบุคคลผู้ปรากฏความเพียร ผู้สังัดจากบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมอยู่เป็นสุข และทำประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ของตนให้บริบูรณ์ได้ การบรรลุธรรม

อันเลิศด้วยธรรมอันเลวหาไม่มี แต่การบรรลุธรรมที่เลิศด้วยธรรมอันเลิศ ย่อมมีได้ เราเมื่อรู้เห็น จึงกล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เราเมื่อไม่รู้เห็น จึงไม่กล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เมื่อรู้เห็นอะไร ความสิ้นไปแห่งทั้งหลายจึงมี คือ เมื่อรู้เห็นอย่างนี้ว่า รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ ฯลฯ สัญญาเป็นอย่างนี้ ฯลฯ สังขารเป็นอย่างนี้ ฯลฯ วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดมีได้ด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดมีได้ด้วยประการอย่างนี้

การปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวเจริญสติปัฏฐาน 4 มีประโยชน์ในการควบคุมสภาพจิตใจ ทำให้มีร่างกายและจิตใจปลอดโปร่ง เป็นสมาธิ ลดละพฤติกรรมต่างๆ ที่ผิดพลาดลงไปได้ และประโยชน์ของการฝึกฝน สามารถนำความรู้ที่เกิดขึ้นจากการสัมผัสแหล่งเรียนรู้และสามารถเพิ่มทักษะในการนำไปปฏิบัติได้จริง เมื่อเข้าใจแล้วจึงลงมือปฏิบัติคือ ทดลองฝึกปฏิบัติตามที่ได้เรียนมา และการปฏิบัตินี้จะนำไปสู่ความรู้แจ้งเห็นจริง (Damnoen et al., 2021) การบูรณาหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการดำเนินชีวิตในการพัฒนาพฤติกรรมของตนเองได้อย่างเหมาะสม (พระอรรถชาติ เดชดำรง, 2566) จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำไปใช้ด้วยความรอบคอบ (Tan & Damnoen, 2020) ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้มีสมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา (โยตะ ชัยวรมันกุล และคณะ, 2566) ความรู้ ควบคู่กับการมีคุณธรรม จริยธรรม เป็นการปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรม เพื่อการดำเนินชีวิตอย่างสุขสงบ (ปริยพร วิศาลบูรณ์ และคณะ, 2566)

สรุปว่า ความเป็นมาของอุปนิสสูตรว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์และปฏิบัติทางเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ หลักธรรมในอุปนิสสูตร กล่าวถึง เมื่อรู้เห็นอะไร ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายจึงมี คือ สภาวะธรรมที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องกันอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น คือขั้น 5 และปฏิบัติจนสมบูรณ์ 12 ขั้น เพราะปัจจัยทั้งหลาย มีหนาวเป็นต้น เป็นลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวใจตน เมื่อรู้ชัดความเกิดขึ้น ความดับ และปฏิบัติทำให้ถึงความดับแห่งทุกข์ แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อบรรเทา เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับทุกข์ทั้งหมด ชื่อว่าปฏิบัติดีแล้ว มั่นคงในธรรมวินัยนี้ หลุดพ้นแล้ว หมตกิเลสอาสวะไม่มีวิภูฏะเพื่อความปรากฏอีกต่อไป

ระเบียบวิธีการวิจัย

ในการวิจัยนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และวรรณกรรมพระพุทธศาสนา จากอดีตจนถึงยุคปัจจุบัน เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยจะดำเนินการตามวิธีการและขั้นตอนการวิจัยตามลำดับดังต่อไปนี้

1. ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) อัน ได้แก่

คัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

2. ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ อรรถกถา ภาษาไทย อรรถกถาฎีกา ปกรณวิเสส อื่น ๆ และงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ ตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ทำให้ได้ข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญเป็นเบื้องต้น

3. กำหนดประเด็นเพิ่มเติม หรือรายละเอียดอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องโดยการขอคำแนะนำจากผู้ทรงคุณวุฒิ และคณาจารย์ที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง

4. ปรับปรุง นำเสนอผลงาน

ผลการวิจัย

อุปนิสสูตรในพระพุทธศาสนา

อุปนิสสูตร ว่าด้วยธรรมที่อาศัยกัน ด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์และปฏิบัติทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับธรรมทั้งหลายที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้น ซึ่งให้เห็นถึงความอิงอาศัยกันของธรรมทั้งหลาย ทั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์ โดยแสดงถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ จากเนื้อความที่ปรากฏในส่วนที่ว่า เมื่อรู้เห็น จึงกล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เมื่อรู้เห็นอะไร ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายจึงมี คือ รูปขันธ์ (กองรูป) ป รูปของมนุษย์และสัตว์มี 28 แบ่งเป็น รูปที่ใหญ่ 4 และรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด 24 (อุปาทายรูป) ความเกิดความดับแห่งรูป ขณะเห็นรูป, เวทนาขันธ์ กองเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือเฉยๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ ความเกิดและความดับแห่งเวทนาปรากฏขณะเห็นรูปรู้สึกดีใจหรือเสียใจ, สัญญาขันธ์ กองสัญญา คือ ความจำได้ หมายถึง ความเกิด ความดับของสัญญา ย่อมปรากฏขณะรู้สิ่งที่เห็น, สังขารขันธ์ กองสังขาร คือ ความปรุงแต่งจิต เป็นสภาพที่เกิดกับใจ ปรุงแต่งใจให้ติบ้าง ชั่วบ้าง หรือไม่ติไม่ชั่ว ความเกิดแห่งสังขาร ความดับของสังขาร ปรากฏขณะสัมผัส สัมผัสขณะกระทบรูป, วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ คือ ธรรมชาติที่รู้อารมณ์หรือรับอารมณ์อยู่เสมอ ความเกิดและความดับของวิญญาณปรากฏขณะรู้เห็นเจตนาปรากฏ ตั้งใจ พอใจ เมื่อพิจารณาโดยแยกกายใน กายนั้นว่า เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป คือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีความเกิดขึ้น แห่งกองทุกข์ทั้งหมดมีได้ด้วยเหตุนี้ เพราะอวิชชาสารอกกิลเลสดับไปไม่เหลือซึ่งอาสวะ สังขารจึงดับ เมื่อสังขารดับ ไม่เหลือซึ่งการปรุงแต่งจิต วิญญาณจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดมีได้ด้วยเหตุนี้ กิเลสเครื่องกังวลว่า สิ่งนี้ของเรา หรือสิ่งนี้ของคนอื่นย่อมไม่มีแก่ผู้ใด เมื่อรู้ชัดความเกิด ความดับและปฏิบัติทาให้ถึงความดับ ชื่อว่า ปฏิบัติแล้ว มั่นคงในธรรมวินัยนี้ หลุดพ้นดีแล้ว หมัดกิเลสโดยสิ้นเชิง ไม่มีวิภวัญจะเพื่อความปรากฏอีกต่อไป

อีกนัยหนึ่งที่ชื่อว่า อุปนิสสยะ เพราะอรรถว่า อันผลของตนเข้าไปอิงอาศัย คือไม่ปฏิเสธผลของตน เพราะผลมีการอาศัยเหตุนั้นเป็นไป ที่อาศัยที่มีกำลังมาก (พระอภิธรรมปิฎก ปุณฺณาน อรรถกถา 2525) มี 3 คือ 1) อารัมมณูปนิสสยะปัจจัย หมายความว่า ที่อาศัยอันมีกำลังอย่างแรงกล้า ได้แก่ อารมณณ์นั่นเอง แต่อารมณณ์ทั่วไปเป็น อธิบดี เพราะฉะนั้นอารัมมณูปนิสสยะปัจจัยนี้ จึงมีคำอธิบายเหมือนกับอารัมมณาธิบดีปัจจัย แต่ที่แตกต่างกันเพียง ว่า อารัมมณาธิบดีปัจจัยนั้น หมายถึง อารมณณ์ที่เป็นอธิบดีช่วยอุดหนุนให้ปัจจัยปบันธรรมเกิดขึ้น ส่วนอารัมมณูปนิสสยะปัจจัยนี้ หมายถึง อารมณณ์ที่เป็นอธิบดีนั้นเป็นเหตุเป็นพลวะมีกำลังมาก เป็นที่อาศัยแก่ปัจจัยปบันธรรมให้เกิดขึ้น 2) อนันตรูปนิสสยะปัจจัย คำอธิบายของปัจจัยนี้ เหมือนกับอนันตรปัจจัย แต่อนันตรูปนิสสยะปัจจัยนี้ มีความหมายเป็นพิเศษกว่ากันก็คือ อนันตรปัจจัยนั้นหมายถึงปัจจัยธรรมช่วยอุดหนุนให้ปัจจัยปบันธรรมเกิดขึ้นโดยไม่มีระหว่างกัน ส่วนอนันตรูปนิสสยะปัจจัยนี้ หมายถึง ปัจจัยธรรมนั้นเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้าแก่ปัจจัยปบันธรรมประการหนึ่ง และปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุดหนุนให้ปัจจัยปบันธรรมเกิดขึ้นโดยไม่มีระหว่างกันประการหนึ่ง รวม ลักษณะ 2 ประการนี้ เรียกว่า อนันตรูปนิสสยะปัจจัย 3) ปกตูปนิสสยะปัจจัย เหตุธรรมที่ได้กำหนดแล้วด้วยดีนั้น เหตุธรรมอันเป็นที่อาศัย ที่มีกำลังแรงกล้าที่ได้ทำมาด้วยดีนั้น ชื่อว่า ปกตูปนิสสยะปัจจัย อีกอย่างหนึ่ง เหตุธรรมอันเป็นที่อาศัยที่มีกำลังแรงกล้าด้วยอำนาจสภาวะของตนเองเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องด้วยอำนาจอารัมมณาธิบดีปัจจัยและอนันตรปัจจัย ชื่อว่า ปกตูปนิสสยะปัจจัย คือ กุศลธรรมกิติ อกุศลธรรมกิติ ที่คนอื่น ๆ กระทำแล้วนั้น ตนเก็บเอาคิดนึก หรือความสุขกายความทุกข์กายของคนอื่นที่เกิดขึ้นนั้น ตนก็เก็บเอามาคิดนึกพิจารณาแล้วก่อให้เกิดผล คือเป็นกุศล อกุศล และอพยगतตามสมควร และอุตุ คือ ความเย็นความร้อนกิติ อาหารต่าง ๆ กิติ ที่อยู่อาศัยกิติ บุคคลต่าง ๆ มีอุปชฌาย์ อาจารย์ บิดา มารดา บุตร ธิดา สหาย เหล่านี้กิติ ที่ตนกำลังเกี่ยวข้องอยู่ ทำให้เกิดกุศล อกุศล และอพยगतขึ้นได้ตามสมควร ในสันดานของตน (พระพุทธโฆสเถระ, 2551)

สรุปว่า อุปนิสสูตรได้แก่ อุปาทานขันธ์ทั้ง 5 รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ที่ประกอบด้วยอาสวะ มีฉันทะราคะเป็นมูล (ตัณหา) เป็นตัวอุปาทาน เรียกว่า อุปาทานขันธ์ มีความไม่เที่ยง เป็น

ทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวไรตน มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา หลักปฏิจจนูปบาท แสดงให้เห็นอาการที่กระบวนการของธรรมชาติ เกิดเป็นปัญหาแก่คนเพราะอวิชชาตัณหาอุปาทาน ได้อย่างไร และในเวลาเดียวกันกระบวนการของธรรมชาตินั้น ก็แสดงให้เห็นอาการที่สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์นี้เองอาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกันเป็นรูปกระแสไหลวน ในการที่เป็นเช่นนี้ คือ สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์นี้เองอาศัยเป็นปัจจัยแก่กัน สิ่งทั้งหลายมีอยู่โดยความสัมพันธ์ สิ่งทั้งหลายมีอยู่ด้วยอาศัยปัจจัย สิ่งทั้งหลายไม่มีความคงที่อยู่อย่างเดิมแม้แต่ขณะเดียว สิ่งทั้งหลายไม่มีอยู่โดยตัวของมันเอง คือ ไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมัน เมื่อพิจารณาตามปฏิจจนูปบาทธรรมแล้วก็จะเห็นได้ว่าบรรดาสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย มีสัตว์ มนุษย์ เทวดา พรหมเหล่านี้ ปรากฏเกิดขึ้นได้ก็เพราะอวิชชานั้นเองเป็นต้นเหตุ ส่วนสังขารเป็นต้นนั้นเกิดเนื่องมาจากอวิชชาอีกที่หนึ่งไม่ใช่เป็นตัวต้นเหตุทีเดียว และถ้าตราบได้อวิชชาก็ยังอยู่ การเกิดการตายของสัตว์ทั้งหลายก็ย่อมไม่มีที่สิ้นสุดอยู่ตราบนั้น ต่อเมื่อใดได้ทำลายอวิชชาให้สิ้นสุดลงแล้ว สังขารเป็นต้นก็สิ้นสุดลงไปด้วย หมายความว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ของสัตว์ทั้งหลายก็ยุติลง

หลักธรรมที่สำคัญในอุปนิสสูตร

ความเบื้องต้นแห่งหลักธรรมในอุปนิสสูตร ธรรมที่กล่าวไว้ดีแล้ว เมื่อรู้เห็นอะไร ความสิ้นไปแห่งทั้งหลาย จึงมี คือ ชั้น 5 ได้แก่ 1) รูปชั้น 2) เวทนาชั้น 3) สัญญาชั้น 4) สังขารชั้น 5) ปรากฏเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้น ความดับไปเป็นอย่างนี้ และปฏิจจนูปบาทเป็นธรรมที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้นเป็นไป (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

1. รูปชั้น รูปรวมธรรมชาติทั้งปวงนั้นเข้าด้วยกัน ธรรมชาตินี้ แม้เป็นอย่างเดียวโดยลักษณะ คือความสลายไป ชั้น เพราะแต่ก็นับเป็นสอง โดยแยกเป็นภูตรูปและอุปาทายรูป

2. ได้แก่ เวทนาเจตสิก 1 ดวง ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์ หมายความว่า สภาพธรรม ที่ชื่อว่า เวทนาย่อมมีการรับรู้อารมณ์ ด้วยการเสวยรสชาติของอารมณ์ ทำให้สัตว์มีชีวิตทั้งหลายเกิดความรู้สึกเป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสสเวทนา โทมนัสสเวทนา และอุเบกขาเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ในขณะที่รับรู้อารมณ์ทางทวารต่าง ๆ

3. สัญญาชั้น ได้แก่ สัญญาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่มีการจำหมายรู้ มีหน้าที่จำอารมณ์ต่าง ๆ เพราะจำอารมณ์อันต่างด้วยสี มีสีเขียวเป็นต้น ทำให้เป็นเครื่องหมายรู้ สัญญานั้น มีความจำได้เป็นลักษณะ สัญญานั้นเมื่อจะเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นจับเอาอาการอันเป็นเหตุแห่งการจำได้ในภายหลัง ดุจการกระทำเครื่องหมายไว้ที่วัตถุ เป็นต้น

4. สังขารชั้นก็กล่าวคือ ผัสสะ เจตนา วิตก วิจาร ปีติ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ชีวิตินทรีย์ การละนิวรณ์ อโลภะ โทสะ หิริ โอตตปปะ ปัสสัทธิ ฉันทะ อธิโมกข์ อุเบกขา มนสิการ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ อุทัจจะ กุกกุจจะ วิจิกิฉณา โกสัชชะ อหิริคะ อโนตตปปะ และเจตสิกธรรมอื่น ๆ (เว้นเวทนาและสัญญาเสียแล้ว) นอกจากนั้นเป็นสังขารชั้น หมายความว่าเครื่องแต่งคุณภาพของจิต หรือเครื่องปรุงของจิต ซึ่งมีเจตนาเป็นตัวนำ และกระบวนการแห่งเจตจำนงที่ชักจูง เลือกรวบรวมคุณภาพเหล่านั้นไปประชุมปรุงแต่งความนึกคิด การพูด การทำให้เกิดกรรมทางกาย วาจา ใจ

5. วิญญาณชั้น เพราะรวมธรรมชาติที่มีความรู้แจ้งเป็นลักษณะสิ้นทุกอย่างเข้าด้วยกัน ธรรมชาติอันมีความรู้แจ้งเป็นลักษณะเพราะเหตุนี้จึงเรียกว่า วิญญาณคำว่า วิญญาณ จิต มโน โดยเนื้อความก็อันเดียวกัน วิญญาณนั้น แม้เป็นอย่างเดียวตามสภาพ โดยลักษณะก็คือความรู้แจ้ง แต่เมื่อว่าโดยชาติแบ่งเป็น 3 อย่าง คือ กุศล อกุศล และอัปายากฤต

ปฏิจจนูปบาท ปฏิจจนูปบาท แปลว่า ธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ประดุจลูกโซ่ หรือประดุจตาข่าย ซึ่งเป็นธรรมที่ละเอียดลึกซึ้ง ยากแก่การที่จะพิจารณาให้เข้าใจได้โดยละเอียดครบถ้วนได้ นอกจากพระปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ที่สามารถพิจารณาให้เข้าใจโดยละเอียดทุกอย่างได้ มี 12 ประการ (พระมหาชินวัฒน์ จกกวโร, เจตสิกปริมัตถ์, 2546)

1. อวิชชา คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งทุกข์) ตามความเป็นจริงแล้ว อวิชชาคืออวิชชาเป็นปัจจัย อนุสัยกลายเป็นปฏิฐานกิเลส (กิเลสเครื่องรุ่มล้อม) ก็กลายเป็นปัจจัยของอนุสัย “จากการเกิดขึ้นของอัสวะ อวิชชาที่เกิดขึ้น รากเหง้าของอวิชชาก็เกิดขึ้น เปรียบเหมือนการเกิดขึ้นแห่งจิตในขณะเดียว” มีความไม่รู้เป็นลักษณะ มีการทำให้หลงเป็นรส มีการปกปิด (เสียซึ่งสภาวะ) เป็นปัจจัยปฏิฐาน มีอัสวะเป็นปฏิฐาน

2. สังขาร มี 3 คือ 1) กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย) 2) วจิตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา) 3) จิตตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งใจ) มีการปรุงแต่งเป็นลักษณะ มีความพยายาม (เพื่อก่อนปฏิสนธิ) เป็นรส มีเจตนาเป็นปัจจัยปฏิฐาน มีอวิชชาเป็นปฏิฐาน

3. วิญญาณ มี 6 คือ 1) จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) 2) โสตวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู) 3) ชานวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก) 4) ชิวหาวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น) 5) กายวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย) 6) มโนวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ) มีความรู้พิเศษเป็นลักษณะ มีความหัวหน้า (แห่งนามรูป เป็นรส มีปฏิสนธิเป็นปัจจัยปฏิฐาน มีสังขารเป็นปฏิฐาน หรือว่ามีวัตถุและอารมณ์เป็นปฏิฐาน

4. นามรูป นาม คือ เวทนา (ความเสวยอารมณ์) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) เจตนา (ความจงใจ) ผัสสะ (ความกระทบ หรือสัมผัส) มนสิกา (ความกระทำไว้ในใจ) เรียกว่า นาม มหาภูต 4 และรูปที่อาศัยมหาภูต 4 เรียกว่า รูปนาม มีความนุ่มไป (สู่อารมณ์) เป็นลักษณะ มีสัมปโยค (ความประกอบกันและกันไว้) เป็นรส มีความไม่แยกกันเป็นปัจจัยปฏิฐาน มีวิญญาณเป็นปฏิฐาน

5. สฬายตนะ มี 6 คือ 1) จักขวยตนะ (อายตนะคือตา) 2) โสตายตนะ (อายตนะคือหู) 3) ชานายตนะ (อายตนะคือจมูก) 4) ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น) 5) กายายตนะ (อายตนะคือกาย) 6) มนายตนะ (อายตนะคือใจ) มีความติดต่อกันเป็นลักษณะ มีการเห็นเป็นต้นปเนรส มีความเป็นวัตถุและทวารเป็นปัจจัยปฏิฐาน มีนามรูปเป็นปฏิฐาน

6. ผัสสะ มี 6 คือ 1) จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา) 2) โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู) 3) ชานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก) 4) ชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น) 5) กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย) 6) มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ) มีความถูกต้องเป็นลักษณะ มีการกระทบเข้าเป็นรส มีความประจวบกัน (แห่งทวารอารมณ์ และวิญญาณ) เป็นปัจจัยปฏิฐาน มีสฬายตนะเป็นปฏิฐาน

7. เวทนา มี 6 คือ 1) จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา) 2) โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู) 3) ชานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก) 4) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น) 5) กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย) 6) มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ) มีการประสบ (อารมณ์) เป็นลักษณะ มีความเสวยอารมณ์เป็นรส มีสุขและทุกข์เป็นปัจจัยปฏิฐาน มีผัสสะเป็นปฏิฐาน

8. ตัณหา มี 6 คือ 1) รูปตัณหา (ความทะยานอยากได้รูป) 2) สัทตตัณหา (ความทะยานอยากได้เสียง) 3) คันธตัณหา (ความทะยานอยากได้กลิ่น) 4) รสตัณหา (ความทะยานอยากได้รส) 5) โผฏฐัพพตัณหา (ความทะยานอยากได้โผฏฐัพพะ) 6) และธัมมตัณหา (ความทะยานอยากได้ธรรมารมณ์) มีความเป็นเหตุ (คือเป็นทุกขสมุทัย) เป็นลักษณะ มีความมุ่งยินดี (ในอารมณ์นั้น ๆ) เป็นกิจ มีความไม่อิม (ในอารมณ์) เป็นปัจจัยปฏิฐาน มีเวทนาเป็นปฏิฐาน

9. อุปาทาน มี 4 คือ 1) กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) 2) ทิณฺณอุปาทาน (ความยึดมั่นในทิณฺณ) ๓) สีสัพพตฺตูปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรต) 4) อตฺตวาตฺตูปาทาน (ความยึดมั่นในวาทีว่ามีอตฺตา) มีความถือไว้เป็นลักษณะ มีความไม่ปล่อยเป็นกิจ มีความเห็นด้วยอำนาจความเหนียวแน่นแห่งตัณหาเป็นปัจจุภูมฺมฐาน มีตัณหาเป็นปทัฏฐฐาน

10. ฅภ คือ 1) กามฅภ (ฅภที่เป็นกามาวจร) 2) รูปฅภ (ฅภที่เป็นรูปาวจร) 3) อรูปฅภ (ฅภที่เป็นอรูปาวจร) มีกรรมและผลของกรรมเป็นลักษณะ มีความได้ประสพความมีเป็นกิจ มีกุศลอกุศลและอัปยาคฤตเป็นปัจจุภูมฺมฐาน มีอุปาทานเป็นปทัฏฐฐาน (พระพุทฺธโฆสเถระ, 2551)

11. ชาติ คือ ความเกิด คือการเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายใน 31 ภูมิ โดยประการต่าง ๆ มี พวกอบายสัตว์ มนุสฺย เทวดา พรหม เหล่านี้ ก็โดยเนื่องมาจากกัมมภาวะ คือ การกระทำด้วยกาย วาจา ใจ เป็นกุศลบ้าง อุกุศลบ้าง นั้นเอง มีการเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในภพนั้น ๆ เป็นลักษณะ มีการเป็นไปคล้ายกับว่ามีมอชฺชนิ 5 ที่มีขอยเขคในภพนั้น ๆ ให้แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นกิจ มีการผุดขึ้นจากภพนี้จากภพก่อนเป็นปัจจุภูมฺมฐาน มีนามรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกเป็นเหตุไคล้

12. ชรามรณะ ความเสื่อมโทรม และความแตกดับของกระบวนการของชีวิตนั้น สำหรับปุถุชน ชรามรณะนี้ ย่อมคูกบิบบัน ทั้งโดยแจจแจง และแผงชอน (อยู่ในจิตส่วนลึกตลอดเวลา ดังนั้น ในวงจรชีวิตของปุถุชน ชรามรณะ จึง พ่วงมาพร้อมด้วย องคฺประกอบชวงนี้ กลับเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างยิ่งอีกตอนหนึ่งที่จะทำให้งจรหมุนเวียนต่อไป กล่าวคือ โสกะ (ความแห่งใจ) ปริเทวะ (ความร่ำไร) ทุกฺข์ โทมนัส (ความเสียใจ) อุปายาส (ความผิตหวังคืบคั่นใจ) เป็นอาการสำแดงออกของการมีกิเลสที่เป็นเชื้อหมักดองอยู่ในจิตสันดาน ที่เรียกว่า อาสวะ (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2557)

เมื่อเห็นรูปด้วยตาปุถุชนผู้ขาดการสดับรับฟังจึงเพิ่มตัณหาความสนุกสนาน ร่าเริงทั้งสิ้นในเวลานั้นก็คือ ความหลุมหลงของจิต นี้เรียกว่า อวิชชา เพราะการยึดมั่นถือมั่นในอวิชชา นี้ บุคคลจึงสร้างเหตุปัจจัยแห่งสังขาร เพราะการยึดมั่นถือมั่นในสังขารเหล่านี้ บุคคลจึงสร้างเหตุปัจจัยแห่งวิญญานขึ้นและรู้ธรรมที่สัมปยุตของจิตและรูปารมณฺ์ที่เกิดขึ้นโดยสังขาร เพราะวิญญานเป็นปัจจัย นามรูปจึงเกิดขึ้น เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดปีติ เพราะปีติและรูปารมณฺ์ทำให้เกิดปีติ เป็นปัจจัย อินทริยฺ์ล้วน ๆ จึงเกิดขึ้น ดังนั้น เพราะนามรูปเป็นปัจจัย อายุตนะ ๖ จึงเกิดขึ้น เพราะผัสสะที่เป็นสุขเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิดขึ้น เพราะสุขเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิดขึ้น เพราะความยึดมั่นในความสุขทั้งสิ้นและเพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงเกิดขึ้น เพราะความยึดมั่นและเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ฅภจึงเกิดขึ้น เพราะฅภเป็นปัจจัย ชาติจึงเกิดขึ้น และเมื่อสัตว์เริ่มถึงจุดจบ นี้เรียกว่า ชรา การแตกสลาย และการสูญสิ้น นี้เรียกว่า มรณฺ์ เพราะฉะนั้น ในช่วงขณะเดียวเท่านั้น ปัจจยการทั้ง 12 อย่างเกิดขึ้นพร้อมกันในปัจจยการทั้ง 12 นั้น กิเลสมี 3 อย่าง คือ อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน กรรมมี ๒ อย่าง คือ สังขาร และฅภ วิบากมี 7 อย่าง คือ วิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ชาติ และชรามรณะ

สรุป หลักกรรมในอุปนิสสูตร กล่าวถึง เมื่อรู้เห็นอะไร ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายจึงมี คือสภาวะธรรมที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยเกี่ยวเนื่องกันอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น คือ ชนฺ์ 5 และปฏิจจสมุปบาท ชนฺ์ 5 ได้แก่ รูป คือ มหาภูตรูป 4 และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป 4 เวทนา เป็นสภาพธรรมที่ทำการเสวยอารมณ์ จึงทำให้เกิดความรู้สึกสุข ทุกฺข์ หรืออเบกขา สัญญาเป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์ เป็นสภาพธรรมที่จำอารมณ์ สังขารเป็นธรรมชาติที่มีการปรุงแต่ง ธรรมที่ปรุงแต่งให้ผลธรรมเกิดขึ้น ย่อมปรุงแต่ง กายกรรม วชิกรรม มโนกรรม วิญญานชนฺ์ เพราะรวม ธรรมชาติที่มีความรู้แจ้ง วิญญานจึงความรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะ ปฏิจจสมุปบาท ธรรมที่เกิดเพราะปัจจัยทั้งหลายนั้น เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกฺข์ จึงมิได้ เหตุเกิดแห่งทุกฺข์

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อศึกษาและเปรียบเทียบการเจริญวิปัสสนาในอุปนิสสูตรกับพระสูตรอื่น ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงแสดงในหลักธรรมที่แตกต่างกันเพื่อให้เหมาะกับอรรถาธิบายแก่บุคคลในการปฏิบัติ เจริญการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในการบรรลุธรรมขั้นสูงสุดของพุทธศาสนาให้เกิดขึ้นจึงละทุกคติทั้งปวง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ไปใช้

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมสำคัญและการเจริญวิปัสสนาภาวนาในอุปนิสสูตร มุ่งหมายศึกษาเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการรวบรวมและเรียบเรียงจากคัมภีร์ และตำราทางวิชาการคู่มือการศึกษาเท่านั้น ยังขาดการศึกษาที่ลงสู่ภาคปฏิบัติ คือการนำผลการศึกษาไปใช้จริง ดังนั้น ผู้ที่มีความต้องการนำผลการศึกษานี้ไปใช้ ควรเข้าฝึกปฏิบัติในสำนักปฏิบัติธรรมที่ครูผู้สอนหรือพระวิปัสสนาจารย์ที่มีความรู้ความสามารถเป็นสำนักที่ยอมรับของคณะสงฆ์ไทย

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

หากมีการศึกษาในเรื่องเดียวกันนี้ ผู้ศึกษาควรที่จะศึกษาในเชิงความสัมพันธ์หรือความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมอื่นๆ ในประเด็นดังต่อไปนี้

- 1) ศึกษาและเปรียบเทียบการเจริญวิปัสสนาในอุปนิสสูตรกับพระสูตรอื่นๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกับเจริญการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในการบรรลุธรรมขั้นสูงสุดของพุทธศาสนา
- 2) ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงแสดงในหลักธรรมที่แตกต่างกันเพื่อให้เหมาะกับอรรถาธิบายแก่บุคคลในการปฏิบัติ

เอกสารอ้างอิง

- ปรียพ วิชาลบุรณ์, สุรัมภา รอดมณี, เนาวนิจ พึ่งจันทร์เดช และ เบญญาภา ทนต์ประเสริฐเวช. (2566). จิตบำบัดตามแนวพุทธจิต: บทวิเคราะห์ในมิติทางการพยาบาล. *วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 6(1), 120-140.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (2557). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 39). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพุทฺธโฆสเถระ. (2551). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: ธนาเพรส.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2538). *ปรมัตถโชติกะ ปฏิกิจสมุปบาทที่ปณี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอรรถชาติ เดชดำรง. (2566). การแบ่งช่วงชั้นทางสังคม : มุมมองของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนา. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย*, 5(2), 481-492.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- โยตะ ชัยวรมันกุล, พระครูโสภณวีรานูวัตร, สุพัฒน์ ชัยวรรณ, สายน้ำผึ้ง รัตนงาม และ ธนัชพร เกตุคง. (2566). พุทธนวัตกรรมการภาวนา 4 เพื่อเพิ่มพลังของผู้สูงอายุ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม. *วารสารสหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 6(2), 611-625.

- Damnoen, P. S., Siri, P., Supattho, P. S., & Kaewwilai, K. (2021). The Development of Student Characteristics in According to the Nawaluk Framework of the Buddhist integration of Buddhapanya Sri Thawarawadee Buddhist College. *Asia Pacific Journal of Religions and Cultures*, 5(2), 126–135.
- Tan, C. C., & Damnoen, P. S. (2020). Buddhist Noble Eightfold Path Approach in the Study of Consumer and Organizational Behaviors. *Journal of MCU Peace Studies*, 8(1), 1–20.